

Література:

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–66.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 87–132.
5. Воробьева О. П. Когнитивна поетика: здобутки і перспективи // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків : Константа, 2004. – № 635. – С. 18–22.
6. Дейк Ван Т. Язык. Познание. Коммуникация / Ван Т. Дейк // Пер. с англ.: Сб. работ / Под ред. В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
7. Деменко Б. В. Логічні структури процесу специфікації / Б. В. Деменко // Третья международная конференция «Язык и культура». Доклады. – УИМО КУ им. Т. Шевченко. Кафедра украинского языка. – Киев, 1994. – Т. 2. – С. 41–48.
8. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных / С. А. Жаботинская. – М. : Институт языкознания РАН, 1992. 216 с.
9. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси : Черкаський держ. ун-т, 1997. – Вип. 2. – С. 3–11.
10. Козачишина О. Л. Лінгвістичні прояви гендерних характеристик англомовних художніх текстів (на матеріалі американської прози ХХ ст.) / О. Л. Козачишина. – Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2003. – 352 с.
11. Кондаков Н. И. Введение в логику / Н. И. Кондаков. – М., 1967. – 380 с.
12. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем : Пер. с англ. / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–416.
13. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XIII. Когнитивные аспекты языка. – С. 12–52.
14. Ласка І. В. Тілесна метафора в наївній теорії емоцій / І. В. Ласка // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2000. – Вип. 8. – С. 109–118.
15. Маккормак Эрл. Когнитивная теория метафоры : Пер. с англ. / Эрл Маккормак // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 358–387.
16. Митина О. В. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) / О. В. Митина, В. Ф. Петренко // Вопросы психологии. – 2000. – №1. – С. 68–86.
17. Никитин М. В. Концепт и метафора / М. В. Никитин // Проблемы теории европейских языков. – СПб. : Изд-во «Тритон», 2001. – № 10. – С. 16–35.
18. Ожигова Л. Н. Исследование гендерной идентичности и гендерных стереотипов личности // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб. : Питер, 2003. – С. 164–170.
19. Падучева Е. В. Метафора и ее родственники // Сокровенные смыслы: Слово, Текст, Культура: Сб. ст. в честь Н. Д. Арутюновой / Отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 187–204.
20. Потапов В. В. Многоуровневая стратегия лингвистической гендерологии // Вопросы языкознания. – 2002. – № 1. – С. 103–130.
21. Рикер П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение / П. Рикер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XIII. Когнитивные аспекты языка. – С. 432–486.
22. Румянцев П. В. Гендерная идентичность // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб. : Питер, 2003. – С. 171–177.
23. Сафонова М. В. Гендерные стереотипы и их влияние на поведение человека / А. Ченки // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб. : Питер, 2003. – С. 178–184.
24. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Фундаментальные направления современной американской лингвистики : Сб. обзоров. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – С. 46–78.
25. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Univ. of Chicago Press, 1980. – 242 p.
26. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–252.
27. Reboul A. Analyse de la métaphore et de la fiction. – Genève : Presses Universitaires de Genève, 1990. – 265 p.
28. Dictionnaires Le Robert. Version électronique du Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française © Dictionnaires Le Robert, 1996-1997.

УДК 811.161.242

Л. Ф. Дорошина,

Національна академія Національної гвардії України, м. Київ

АРХЕТИПНА СЕМАНТИКА НАЗВ КВІТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ІДІОЛЕКТІ О. ДОВЖЕНКА

У статті досліджується архетип як поліаспектне етнолінгвоментальне явище, аналізуються витoki та розвиток цього поняття. Розглядаються етнокультурні архетипові образи-фітоніми (назви квітів) васильки, гвоздика, калачики, мак, рожка (рожевий цвіт), чорнобривці, соняшник як елементи характеристики українського простору, що формують у мові творів письменника мегаобраз країни, її національну ментальність. Здійснюється аналіз вербальних засобів, що художньо репрезентують ці образи в літературних творах О. Довженка. Фактичним матеріалом дослідження є мова кіноповістей «Земля», «Зачарована Десна», «Повість полум'яних літ».

Ключові слова: архетип, етнокультурний архетип, архетиповий образ.

АРХЕТИПНАЯ СЕМАНТИКА НАЗВАНИЙ ЦВЕТОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ИДИОЛЕКТЕ А. ДОВЖЕНКО

В статье исследуется архетип как полиаспектное этнолингвоментальное явление, анализируются истоки и развитие этого понятия. Рассматриваются этнокультурные архетипические образы-фитонимы (названия цветов) васильки, гвоздика, калачики, мак, мальва, чернобривцы (бархатцы), подсолнух как элементы характеристики украинского пространства, формирующие в языке произведений писателя мегаобраз. Фактическим материалом исследования является анализ страны, ее национальную ментальность. Проводится анализ вербальных средств, которые художественно презентуют эти образы в литературных произведениях А. Довженко языка киноповестей «Земля», «Зачарованная Десна», «Повесть пламенных лет».

Ключевые слова: архетип, этнокультурный архетип, архетипический образ.

ARCHETYPIC SEMANTICS OF FLOWERS' NAMES IN ARTISTIC IDIALECT OF O. DOVZHENKO

In the last ten years in linguistics the particularly importance is given to national specificity of language and speech phenomena, allowing to penetrate into the depths of the national way of thinking, mentality and worldview. A considerable atten-

tion is given to ethnic and cultural element, increasing interest in the study of the underlying principles of the national culture.

One of the writers, who reproduces not only his personal vision of the world, but also archetypal for Ukrainian language consciousness verbal codes is O. Dovzhenko. Poetic and creative language of this author is characterized by appeal to archetypal images and concepts that are reflected in his language, allowing to define the esthetic features of Ukrainian culture, to reconstruct the religious history and to complement the picture of European and world art industry.

The article inquires into the archetype as multi aspect ethno-linguistically phenomenon, analyzes the origins and development of this concept, acquired different meanings in the philosophical views of Platon, Saint Augustine's, I. Kant, A. Schopenhauer, S. Freud, a Swiss psychoanalyst, psychiatrist and philosopher of culture C.G. Jung and his followers.

The article represents ethno-cultural archetypal images of flowers' names (flowers, carnation, poppy, rose (pink), marigolds, sunflower) as elements of characteristics of the Ukrainian space forming in the language of the writer of mega-image of the country, its national mentality.

The analysis of verbal means artistically represents these images in literary works of O. Dovzhenko and highlights the role of national linguistic characteristics that influenced the formation of vegetal symbolism of ancient Ukrainians.

The actual material of the study is the language of film-stories «Earth», «The Enchanted Desna», «The Story of flaming years».

Key words: archetype, ethno-cultural archetype, archetypal image.

Протягом останніх десятиліть у лінгвістиці особливої актуальності набувають питання національної специфіки мовних і мовленнєвих явищ, що дозволяють проникнути в глибини національного способу мислення, ментальності, світобачення. Тому на сучасному етапі розвитку мовознавства актуальним постає питання про архетип як поліаспектне етнолінгвоментальне явище.

Серед лінгвістичних робіт, присвячених природі архетипу, варто виділити праці С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, С. Кримського, О. Маленко, Л. Мацько, А. Мойсієнка, М. Моклиці, О. Селіванової, Н. Слухай, О. Федик, а також наукові розвідки Т. Данилової, М. Лановик, Н. Лисенко, В. Маринчака, С. Помирної та ін., що з'явилися останнім часом.

Зміст поняття «архетип» набував різного значення у філософських поглядах Платона, Августина Блаженного, І. Канта, А. Шопенгауера, З. Фрейда. Але найглибше розробили це поняття швейцарський психоаналітик і філософ культури К.-Г. Юнг та його послідовники. Архетипом вони називали явище сфери колективного несвідомого.

К.-Г. Юнг поділяв архетипи на психологічні (Велика Матір, Вічна Дитина, Старий Мудрець, Персона, Тінь, Аніма, Анімус, Самість та ін.) та культурні (Трійця, Життя, Смерть, Вічний Мандрівник та ін.) [8, с. 451–453].

На сьогодні культурні архетипи дослідниками розглядаються як базисні елементи культури і поділяються на *універсальні культурні архетипи*, що втілили загальні структури людського існування, та *етнічні культурні архетипи* (етнокультурні архетипи), які є константами національної духовності. У кожній національній культурі домінують власні етнокультурні архетипи, які істотно визначають особливості світобачення, характеру, художньої творчості та історичної долі народу [6, т. 1, с. 38–39].

Одним із письменників, який відтворює не тільки особисте бачення світу, а й архетипові для української мовної свідомості вербальні коди, є О. Довженко. Проте питання мовної характеристики етнокультурних архетипів у літературних творах цього письменника до сьогодні не було предметом дослідження.

Метою статті є розгляд етнокультурних архетипових образів-фітонімів (назв квітів) *васильки, гвоздика, калачики, мак, рожа (рожевий цвіт), чорнобривці, соняшник*, а також аналіз вербальних засобів, що художньо репрезентують ці образи.

У світогляді українців і донині існують два різні пласти уявлень про квітку. Перший складається з безлічі легенд та переказів майже про всі різновиди квітів, поширених на просторах етнічної території українців. Другий – значно давніший і, на жаль, значно бідніше репрезентований – пласт згадок про квітку, пов'язаний із низкою первинних архетипових образів. Найчастіше архетип *квітки* зустрічається в замовляннях і щедрівках, досить рідко в обрядових піснях та загадках, і ще рідше – у казках. Найпоширенішою раціоналізацією архетипу *квітка* виступає архетиповий образ *червона рожа* [9, с. 40].

У сучасній українській мові слово *квітка* є багатозначним: 1. *Частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки й складається з маточки, тичинки й пелюсток навколо них; звичайно має різне забарвлення та приємний запах.* 2. *Трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини й пелюсток навколо неї* [7, т. 2, с. 236–237]. Тобто, значення слова має два варіанти: *частина рослини та рослина*, які позначають ту саму реалію, проте по-різному акцентують увагу: перший – позначає віночок квітки, голівку й включає квітку в парадигму одиниць, що називають такі частини рослини, як стебло, листя, корінь. У другому йдеться про рослину цілком, що вписує це значення в науковий, ботанічний контекст, включаючи при цьому й типові для свідомості ознаки.

У творах О. Довженка *квітка* є одним з яскравих елементів у характеристиці простору української природи, хоча й не становить домінанту в структурі етнокультурних архетипів поезити письменника. Серед назв архетипових рослин, що відбивають народні уподобання, О. Довженко використовує назви квітів *васильки, гвоздика, калачики, мак, рожа (рожевий цвіт), чорнобривці, соняшник*, які функціонують у мові кіноповістей переважно як атрибути українського пейзажу й селянського побуту, а також асоціюються з дитинством, минулим, рідною оселею.

О. Довженко вживає слово *квіти*, не конкретизуючи їх видову назву – *цвітуть квіти, різні квіти, пахне квітами, великі червоні квіти, пишні червоні квіти: Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти* <...> (2, 37). *Крізь твої малі віконця так лагідно заірало сонце з соняшниками й різними квітами* <...> (4, 288). *Пахне нічними квітами земля* <...> (3, 127). *Материні шлюбне вбрання – біла сорочка, вишита великими червоними квітами* <...> (4, 291); або ж поодинокі використовують такі назви квітів, як *васильки, гвоздика, калачики, мак, рожа (рожевий цвіт), чорнобривці*. Перелічені номени письменник або не супроводжує означеннями – *васильки, мак, соняшник: І рай далекого дитинства розкривався перед ними* <...> *васильками* (4, 278). <...> *і все навколишнє здавалось прекрасним: сад, город, соняшники, й мак, і ниви за городом* (3, 108); або наділяє описовими епітетами на позначення кольору – *червоний (мак), зелений (калачики) чи стану – висхла (гвоздика), сухі (чорнобривці), розквітлі (соняшники)*, замість лексеми *рожа* вживає описовий зворот *рожевий цвіт: І рай далекого дитинства розкривався перед ними червоними маками, рожевим цвітом* <...> (4, 278). *Після моркви я ще* <...> *пробував зелені калачики* <...> (2, 40). *В тобі [хаті] так хороше пахло старовиною й спокоєм, холодною м'ятою й висхлою гвоздиною* (4, 287). *Генерал витяг з запічка пучечок сухих чорнобривців* <...> (4, 306). <...> *а рано, на сході сонця, вийдуть хазяйки з сіней умиватись, глянуть на розквітлі соняшники* <...> (3, 127).

Архетипові образи *мак, рожа (рожевий цвіт), васильки, соняшник* у творах О. Довженка виступають неодмінним атрибутом далекого дитинства: *І рай далекого дитинства розкривався перед ними червоними маками, рожевим цвітом і васильками* (4, 278). *І ще пам'ятаю: був гарний літній день, і все навколишнє здавалось прекрасним: сад, город, соняшники, й мак, і ниви за городом* (3, 108). Для цих квітів знаходилося місце майже біля кожної хати. Серед ознак, якими наші предки наділяли ці архетипові образи, спільними є чистота, краса.

Рожа є чи не найбільш поширеною та улюбленою в Україні квіткою та символізує доброзичливість, достаток. Червона рожа втілює дівочу красу та чистоту [1, с. 442].

Васильки (зілля Василья, базилик) є уособленням святості, чистоти, привітності, чемності [1, с. 430].

Мак означає красу, молодість та їх скороминущість. Він має чарівну силу, яка захищає від усякого зла. Вінок із червоних маків, який порівнюють із білим світом, є символом дівочої чистоти. Із квітучим маком також порівнюють і юнака-молодця [1, с. 439]. Уживаючи слово *мак*, О. Довженко актуалізує семи: *квітка й насіння*. Квітка маку пов'язана зі спогадами про дитинство, а запах насіння маку – із рідною домівкою: *І рай далекого дитинства розкривався перед ними червоними маками <...>* (4, 278). *А сніж твоїх пахло маком, гниличками й хомутом* (4, 287).

Соняшник є улюбленою окрасою українського села. Він є втіленням краси, добра, спокою, затишку, його образ використовується для створення сільської ідилії. Він сприймається зрештою і як образ самого українського села, і як виразник душі селянина [5, с. 156].

У контексті: *Навіть соняшник ніде не похилився. Весь ясний соняшниковий світ стояв нерухомо, наче хор вродливих дітей, що втупили у височинь свої радісні обличчя. А над обличчями тихо снували покинуті дідом золоті бджоли* (3, 109–110) через порушення традиційної лексичної сполучуваності (*ясний світ, соняшникове насіння, соняшникова олія*) автор створює виразний своєю небуденністю образ *ясний соняшниковий світ*, порівнює його з *хором вродливих дітей*, а квіти соняшника – із *дитячими обличчями*. Відчуття піднесеності передається епітетами *радісні, ясні*.

Назви квітів *гвоздика, чорнобривці, калачики* в кіноповістях О. Довженка характеризують українську оселю, побут селян.

Гвоздика є уособленням правди, нескореності й надії. Проте у творах письменника ця квітка асоціюється з рідною домівкою, спогадами та спокоєм. **Чорнобривці**, які є втіленням юнацької краси, також виступають атрибутом спогадів і викликають почуття ностальгії в головного героя. О. Довженко наділяє ці номени епітетами *висхла (гвоздика) і сухий (пучечок чорнобривців)*, підкреслюючи давній звичай українців сушити квіти, заготовляючи їх на зиму: *Генерал витяг з запічка пучечок сухих чорнобривців, понюхав і ледве не заплакав* (4, 306). *В тобі [в хаті] так хороше пахло старовиною й спокоєм, холодною м'ятою й висхлою гвоздикою* (4, 287).

Калачики, за віруваннями українців, є символом доброзичливості й затишку. Ці квіти вважались оберегом оселі. Назву квітів *калачики* автор також пов'язує з рідною домівкою, безтурботним дитинством: *Після моркви я ще висмоктавав мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак <...>* (2, 40).

О. Довженко, розкриваючи етнокультурний архетип *квітка* через актуалізацію одного зі значень, – *частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки й складається з маточки, тичинки й пелюсток навколо них*, – змальовує квітку як цвіт у період цвітіння рослин – *тютюнові квіти, гарбузові квіти*. А також опосередковано – через дієслово *цвіте* та іменники *огірки, гарбузи, картопля, малина, смородина, тютюн, квасоля, вишні, груша, сад*: *А навесні довкола печі зацвіли вишні й груша <...>* (4, 278). *А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля* (2, 36).

Етнокультурні архетипові образи-фітоніми (назви квітів) у мові творів О. Довженка наділяються не тільки візуальними, а й одоративними характеристиками. Запахи сухих квітів (*висхла гвоздика, пучечок сухих чорнобривців*), що змішуються з ароматом інших рослин та плодів, асоціюються з рідною хатою, традиційною українською оселею (*м'ята, зілля, коріння, насіння, мак, яблука, гнилички*): *В тобі [в хаті] так хороше пахло старовиною й спокоєм, холодною м'ятою й висхлою гвоздикою. І з доброї твоєї печі пашило борщем і свіжим хлібом, печеними й сушеними яблуками, насінням, зіллям, корінням. А сніж твоїх пахло маком, гниличками й хомутом* (4, 287); спогадами про минуле, про матір (*сухі чорнобривці*): *Генерал витяг з запічка пучечок сухих чорнобривців, понюхав і ледве не заплакав* (4, 306). Лексеми *гвоздика, чорнобривці, м'ята, яблука* О. Довженко наділяє епітетами на позначення стану *висхла (гвоздика), сухі (чорнобривці), холодна (м'ята), печені, сушені (яблука)*. Слова *зілля, коріння, насіння, мак, гнилички* письменник не супроводжує епітетами, проте конотація, закладена в кожному з цих значень, дає змогу уявити характер запахів і без означень.

Квіти є одвічними супутниками людини й супроводжують її протягом життя. Їх широко застосовували в обрядах, у побуті (в орнаментальному оздобленні речей), прикрашали ними оселі на свята, проводжали людину в останню путь, вставляючи дорогу, вишивали на одязі та рушниках. Подаючи опис українського вбрання, О. Довженко не конкретизує видові назви вишитих на ньому квітів (*квіти, у квітку*), лише використовує епітети *великі, тишні, червоні*, а сам одяг порівнює із *садами та городями*: *В селі жили вродливі задумливі люди, й була тут у жіноцтва своя давня мода вишивати рукава сорочок пишними червоними квітами, то й одяг людський схожий був на садки та городи* (4, 338). *Материне шлюбне вбрання – біла сорочка, вишита великими червоними квітами, вишнева шовкова спідниця, теж у квітку <...>* (4, 291).

Оскільки слово-поняття *квітка* вживається на позначення краси, молодості, квітучості, тому письменник використовує його як порівняння: *молода та гарна, як квіточка, їй-бо, правда* (4, 292).

Отже, незважаючи на те, що *квітка* не становить домінанти серед етнокультурних архетипів поезики О. Довженка, вона є одним із невід'ємних елементів у характеристиці українського простору. У мовному світі кіноповістей автора етнокультурний архетиповий комплекс представлений традиційними українськими назвами квітів *васильки, гвоздика, калачики, мак, рожа (рожевий цвіт), чорнобривці, соняшник*, які вживаються переважно в прямому значенні, функціонують як звичайні атрибути українського пейзажу й селянського побуту, асоціюються з дитинством, минулим, рідною оселею.

У вербалізації етнокультурних архетипових образів-фітонімів (назв квітів) письменник використовує традиційну гаму кольорів (*зелений, червоний*), акцентує увагу на зовнішній принадності квітів, їхніх візуальних та одоративних характеристиках, уживає епітети, метафори, порівняння.

Етнокультурні архетипові образи-фітоніми (назви квітів) в ідіолекті О. Довженка перебувають у системі інших етнокультурних архетипів українського простору, які й мають досліджуватися далі.

Література:

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Довженко О. П. Зачарована Десна / О. П. Довженко // Твори : в 5 т. / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 36–81.
3. Довженко О. П. Земля / О. П. Довженко // Твори : в 5 т. / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 108–135.
4. Довженко О. П. Повість полум'яних літ / О. П. Довженко // Кіноповісті. Оповідання / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1986. – С. 249–342.
5. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
6. Культурологія. ХХ век : Енциклопедія в 2 т. / [гл. ред., сост. С. Я. Левит]. – СПб. : Университетская книга; ООО «Алтея», 1998. – Т. 1. – 1998. – 447 с.

7. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 2. – 2001. – 912 с.
 8. Юнг К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.
 9. Ятченко В. Ф. Історія духовної культури українського етносу : навч. посіб. / В. Ф. Ятченко. – К. : Міленіум, 2004. – Ч. 1 : Давня українська культура. – 2004. – 148 с.

УДК 811.112.2'371

Ж. А. Дягілева,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АВТОСТЕРЕОТИПІВ У НІМЕЦЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Стаття присвячена автостереотипам у німецькому фольклорі. Подано визначення стереотипу і автостереотипу в контексті соціологічних та етнологічних досліджень, визначено різновиди та структуру стереотипу, окреслено напрями дослідження вербальних стереотипів, встановлено історичні причини функціонування негативного автостереотипу німецького етносу, описано стереотипні уявлення про швабську етнічну групу.

Ключові слова: стереотип, автостереотип, негативні стереотипні уявлення, етнічна група, анекдот.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ АВТОСТЕРЕОТИПОВ В НЕМЕЦКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Статья посвящена автостереотипам в немецком фольклоре. Представлено определения стереотипа и автостереотипа в контексте социологических и этнологических исследований, определены разновидности и структуру стереотипа, очерчено направления исследования вербальных стереотипов, установлены исторические причины функционирования отрицательного автостереотипа немецкого этноса, описаны стереотипные представления о швабской этнической группе.

Ключевые слова: стереотип, автостереотип, отрицательные стереотипные представления, этническая группа, анекдот.

VERBALIZATION OF AUTOSTEREOTYPES IN GERMAN FOLKLORE

The article deals with the autostereotypes – as forms of social cognition and a simplification of reality. The assumption has been that stereotypes make reality easier to deal with because they simplify the complexities that make people unique, and this simplification reflects important beliefs and values as well. The definitions of a stereotype and an auto-stereotype with their values being relative to the ideological tendencies of the German society in context of sociological and ethnologic researches have been given. Forms and structure of a stereotype that reflects moral, intellectual and physical qualities of German ethnic group representatives have been presented. The historical reasons of negative auto-stereotypes functioning that have a symbolic and ideological nature in German ethnos have been indicated. Research directions of verbal stereotypes tending to convey a negative impression in German folklore have been outlined. The existence of ethnic humor and ethnic jokes as the mirror of the real national temper signifies the presence of stereotyping in everyday language. In German ethnic jokes aiming at minorities within certain regions, or people from neighboring areas stereotypical representations about the Swabian ethnic group have been described.

Keywords: linguistic and social categories, ethnic identity, stereotype, auto-stereotype, negative stereotypic representations, ethnic group, joke.

Упродовж тривалого часу увага вчених спрямовується на дослідження процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів її рефлексивного досвіду та уявлень про об'єкти, явища дійсності. При цьому мовна й культурна ідентичність у цих процесах є визначальними і втілюються у стереотип як природний і закономірний елемент самосвідомості. Попри існування багатьох визначень і різновидів стереотипу, його структура і фіксація у мові залишаються дискусійними, а тому актуальними для дослідження на матеріалі німецького фольклору, який зберігається в пам'яті кожної людини, утворюючи фундамент її культурної компетенції.

Серед трьох підходів трактування стереотипів актуальним стає соціокультурний, в межах якого предмет нашого дослідження визначається продуктом попереднього соціально-культурного розвитку і сучасної соціальної ситуації. Інші два – психодинамічний і когнітивний підходи – відрізняються від першого у зміщенні від аналізу змісту стереотипу до дослідження його як інтраіндивідуального процесу обробки інформації для соціальної перцепції [1, с. 84].

На початку ХХ століття, коли поняття «стереотип» було узвичаєно в соціології, його трактували як ментальну картину в негативному контексті міжетнічних відносин, де головними формами взаємодії були суперництво, конфлікт, дискримінація. Таке утворення характеризувалося некритичністю, обмеженістю, викривленням когнітивного змісту. Нині стереотип розглядається як природний і закономірний елемент самосвідомості [2, с. 65].

На думку О. Селіванової, стереотип можна кваліфікувати як сталу, фіксовану структуру свідомості, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням. Якщо угруповання дорівнює етносу, то стереотип є етнічним і цілком детермінований онтологією та культурою народу й може фіксуватися у мові й мовленні [3, с. 291].

У етнічних стереотипах важлива впевненість у відповідних знаннях і їх емоційному наповненні. Головною передумовою утворення стереотипу є установки, які фіксують емоційно-оцінне відношення до власної етнічної групи й до інших. До таких установок належать упередження і забобони. Останні мають більш соціальну природу, тоді як стереотип – культурну [2, с. 65]. Стереотип засвоюється індивідом у ранньому дитинстві з вторинних джерел і допомагає зберегти високу самооцінку. Стійкість стереотипів відносна, оскільки при зміні стосунків між групами або при надходженні нової інформації їх зміст і направленість можуть змінюватись [4, с. 292].

Деякі мовознавці (У. Квастхофф, А. Шафф, С. Бартмінський, В. Маслова) необгрунтовано, вважає О. Селіванова, кваліфікують стереотип як факт мови чи мовлення, адже стереотип – це передовсім структура свідомості, що відображається не лише в мовних знаках чи текстах, а й в інших семіотичних кодах культури [3, с. 289]. Справедливим є твердження про те, що стереотипізація насамперед є когнітивним процесом, який може відповідним чином відображатися в матеріальному субстраті мовного знака або іншого семіотичного коду культури. Науковці поділяють стереотипи на стереотипи-спостереження, поведінкові та лінгвоментальні. Лише останні мають вербальні кореляти. Прикладом авербальних стереотипів у духовній культурі є низка магічно-міфологічних дій, спонукальних і заборонних норм [3, с. 290]. У структурі будь-якого етнічного стереотипу виділяють три компоненти:

– когнітивний компонент визначає внутрішній зміст стереотипу, який не є завжди точним і повним через відсутність безпосередніх контактів;